

Itt említjük meg azt is, hogy Pálffy szereplése a győri *Hazánkban* már elő volt készítve éppen Petőfi által, aki 1847 február 16-án Kovács Pálhoz, a *Hazánk* szerkesztőjéhez küldött levelében ezt írja: „Pálffyt és Jókayt egyre sarkalom, hogy írjanak a Hazánk-nak s fognak is írni.“ S áprilisban megjelent a „Pálffy-vers“.

Hogy a verset Petőfi írta, arra maga a vers semmi meggyőző bizonyítékot nem szolgáltat. Az első strófa „Füldik a holdvilág“-reminiscenciája elég nyilvánvaló, de Petőfi szerzősége mellett ez sem lehet koronatanú. Azt azonban több mozzanat sejteti, hogy a vers tréfás-humoros jellegű, s ennyiben alátámasztja Vadnay Károly ezirányú emlékezését. A vers mosolyogtatóan csüggeteg tartalma mellett humoros hangzása az *Eulália* név, amely a németes biedermeier hangulatát árasztja, s amelynek már ekkor is volt némi humoros (vénkisasszonyokat csfpő) mellékize. (Turóczi-Trostler József professzor felvilágosítása nyomán.) Komikus hatását növeli versbeli *refrén-helyzete*, ami nemcsak azt jelenti, hogy ez a név megkülönböztetetlen cseng ki a versből, hanem azt is, hogy öt strófán keresztül kell hozzá rimelő szavakat keresni. Ez pedig — különösen ha figyelembe vesszük a többnyire sután ható rímpárokat — a komikus hatást fokozza. A tréfás jelleg mellett szól az érzelmes-szentimentális-patetikus szölamok, szavak keresett zsúfoltsága („kegyetlen, mint a temető“, „árnyak jajja“, „Arczom ez arc“, „Kített a hajnal bíboron“, „halvány“, „hervadt viola“, „örök könnyek“, „míljó sóhaj“) is. A vers *mesterkelt* sutaságára, gyengességére vall az utolsó strófa első sorának szótaghiánya, amely esellen bollásként hat a pedánsan gördülő sorok között. Erről is elmondhatjuk, amit Horváth János a *Fresco Ritornell*-ről mond, hogy t. i. a „nyelv és versforma humorával üti agyon a szerelem komolyságát“.

Mindez csak azt bizonyítja, hogy a vers, amely az első, jól hangzó három sor után szinte belezuhan a tömény érzélgősség képeibe, — tréfás szándék szülötte. *Ennyiben* tehát igazolja Vadnay Károly állítását és növeli Vadnay emlékezésének valószínűségét Petőfi szerzőségének irányában. Valószínű, de nem biztos. Helyes volna ezeknek alapján a verset — mint ahogy ezt Szigetvári is javasolta — felvenni a „kétes hitelű“ Petőfi költemények közé.

P. P.

ERDÉLYI ILONA:

ERDÉLYI JÁNOS ISMERETLEN TANULMÁNYA

Az alább közölt cikket Erdélyi János írta Szontagh Gusztávnak válaszképpen Szontagh bírálataira.

Ez a bírálat az *Új Magyar Múzeum* 1857-i évfolyama IV—V. füzetében jelent meg és élesen támadta Erdélyinek a *Hazai bölcsészet jelene* (Sárospatak, 1857.) c. tanulmányát.

Tanulmányával Erdélyi a hosszú évek óta szunnyadó Hegel-vitát elevenftette fel. Az 1837—41 közt dúló Hegel-vita az, egyezményesek győzelmével végződött. Hegelistáink visszavonultak, elhallgattak.

Erdélyi törte meg a csendet a *Hazai bölcsészet jelene* c. munkájával. Ebben a művében adja meg filozófiai programját. „Nem kisebb tehát óhajtatom, mint belátást, meggyőződést szerezni arról: micsoda fokát bírja el szellemünk az elmélkedésnek, mi a magyarnak belső embere a gondolkodás szerint: s hogyan mutatkozik ez a bölcsészet történetében? És ha mindezt ki tudnók fejteni, magyarázni! ha módunk esnék a földig alázott bölcsészeti műveltséget nem lábra állítani, hanem a süllyedéstől megóvni!“

Filozófiai munkálkodásának célja a XVIII. sz. óta fejlődésében megakadt, visszaesett bölcsészeti tudományok felélesztése, meghonosítása. Vizsgálódásai során keresi a jelenkori elmaradás okait és arra a megállapításra jut, hogy az elmaradás egyik lényeges oka, a filozófiai fellendülés akadályja az egyezményes bölcsészet tanításában: „az életrealitás, a népszerű előadás, és a nemzetiség“, azaz a metafizikus gondolkodásmód, a tudományellenesség, a haladó nyugati polgári gondolkodás eredményeinek elvetésében rejlik.

Ezen gondolatait fejti ki a *Hazai bölcsészet jelene*-ben.

Szontagh válaszában (*Új Magyar Múzeum*, 1857. IV—V. f. 224—240 l.) visszautasítja Erdélyi támadását és „goromba, illődelmetlen“ modorát kárhóztatva, személyes sérelmeit panaszolja. Megvédi az — Erdélyi által elmarasztalt — egyezményes filozófia állítólagosan „gyakorlati“ irányát, mely a valóságról a „józan ész“ azaz a valóság lényegének megismerésére képtelen ész szempontjából ítélekezik, és viszont elveti Erdélyi törekvéseit a dialektikus módszer felhasználásának irányában, történetiségét, s végül objektív idealizmusát, a lét és tudat azonosságának tételét.

Szontagh, a kantianus agnosztikus „tárgy avatatlan dilettantizmussal“, a tudományosság legesekélyebb igénye nélkül bírálja Erdélyi ugyan tudományos szándékú, de egy már idejét múlta, tudománytalan, a hegeli idealista rendszerben gyökerező filozófiáját.

Szontagh Gusztáv kritikájának megjelenése után Erdélyi azonnal megírta válaszát, de nem lelte közzé. A visszatartás magyarázatát a cikk utóiratában leljük. Idézem Erdélyit:

„Ez a cikk meg volt írva, mikor június 10-én olvasom a Pesti Naplóból, hogy Szontagh Gusztáv 1858. június 10-én meghalt. Különös egy érzés fogott el, midőn rá gondolék, hogy a haldoklás óráiban éppen keserű adatokat gyűjtögettem ellene.

Sárospatak, 1858. június 10-én.“

SZONTAGH GUSZTÁV ÚRNAK, TUDOMÁS VÉGETT

Ezelőtt egy esztendővel jónak láttam kibocsátani egy könyvet „A hazai bölcsészeti jelen cím alatt s elmondani benne némely, a bölcsészeti ügyében halaszthatatlan dolgokat. A könyv, mint az utóíz mutatja, nem eselt jól minden olvasónak, noha szerencsés voltam egyesektől afféle bírálatot is hallani más részben, melyből ha nem egyebet, de annyi amennyi hajlandóságot magam és az ügy iránt, melynek szószólójául léptem fel, kiveheték. Azonban ez nem oyan igen fontos esemény, hogy vele talán dicsekedjem, hanem, amiket most érintek, igen is jellemző adatok a magyar ember tudománykörüli öntájképzésére.

Volt olyan olvasóm, ki némi személyes rokonszenv után inkább, mint bölcsészeti viselkedésközvetítő, elolvasá könyvem, s a meglepetés csudálkozásával mondá, hogy azok az idealista bölcsek még sem tanítanak valami olyan észellenest, gonoszt, istentelent, mint közönségesen el van terjedve róluk.

Más olvasónak az volt igen különös, hogy én bele mertem fogni Hetényi és Szontagh bölcsészeti eljárásának bírálatába, míg más abban lelte gyönyörét, hogy emberül megráztam őket. Nem hiányzott olyan sem, ki titkosan örült, amiért Szontaghnak, ki a külső, esetleges dolgokat is szereti felhasználni érvek nemlétében, és Sárospatakot már egy régebb munkájában is (Propylaeumok a társasági filozófiához)¹ gúnyolta, éppen Patakról nézett a szemébe valaki.

Hanem mindezeknél mulatságosabbat is említhetek, névszerint azt a vádat ellenem, hogy én eléggé indiszkrét protestáns ember vagyok, mert Szontaghot és Hetényit, kik mégis protestánsok s különösen az utóbbit, ki annyi pályadíjat nyert mint senki és majdnem püspök volt a dunántúli ref. egyházkerületben, s magát ugyanezért, noha illetéktelenül, főtisztelendő úrnak hivatá, nem kíméltem, sőt horrendum dictu! bölcsészeti dolgában szinte elsőséget adtam a katolikus, kivált a kegyesrendi tudósoknak.

Hogy az efféle nyilatkozatok napi rendben vannak bizonyos rétegében a társadalomnak, entapasztalatomból írhatom, s nem tudnám kimondani, mennyire becsülöm s milyen jó néven veszem. Aggodalom és részvét, felekezeti előítélet és büszkeség, helyi érdekek túlbecsülése ártatlan vegyületben dolgoznak együvé, mint ugyanannyi jelvonásai a vidék tudományos állapotainak — a lélekbűvár előtt.

Ezek és hasonló tapasztalatok voltak párnái az én fejemnek, bevonva tövissel és borostyánnal, most esztendeje, mikor egyszer csak hirdetik a lapok, hogy az Új Magyar Múzeum április—májusi füzete „Magyar filozófiát“ hoz „Erdélyi János ellen“ Szontagh Gusztávótól. Csitt csak! Gondolám, ez meglehetősen gyorsan jó. Szontagh megint alighanem úgy írt, hogy mikor sarokba szorítom, előveszi majd védelmére azt a mentiséget, hogy az a munkácska „elhamarkodva jutott létre“. — Már a jó emberek, ki részvét, ki éppen káröröm miatt nézegettek egymásra s ki féltett, ki nem, sőt oda dobott volna örömet martalékul. Ha Szontagh úr tudná, hogy ez így van és inkább így, mint nem, talán jobban kímélné Sárospatakot, mely szerint bölcsészeti eretnecség kisvárosa. s benne az idealizmus bölcsészei csak úgy hemzsegnek, mint Berlinben. De ő ezt rosszul tudja, hogy is tudná másképp!

Mi volt természetesebb, mint várnom, a Múzeum illető füzetét, melyben annyira vagyok érdekelve. De mind hiába!

El kelle folyni az 1857. évnék s csak a jelen év folytán kért meg végleges eljárásra tisztelt barátom, Ráth Mór könyvtáros urat, hogy „executio“-val menjen a Múzeum kiadó hivatalába. Ő nem sokára írta: „hogy az executio sikerült, a Múzeum megy.“ —

Quantum mutatus ab illo!² kiálték fel, olvasván az ellenem írt cikket. Szontagh nem oly könnyen tréfás többé, mint eddigi polémiáiban mások ellen, sőt bizonyos fokáig az

¹ Buda, 1843.

² Memnyit változott azóta!

ingerültségnek, epés. Igen komolyan szól, per „Erdélyi úr“, s nem per „amicé“, mint egykor Téreyvel.

Keserű poharat, rezignációt emleget könyvem olvasása után s cáfolása előtt. Rajtam marcona képet lát, szavaimból mogorva hangulatot vesz ki, aztán férfiasan megrója a Schelling, Hegel, Herbart-féle megvető, goromba modort, illődelmetlen beszédet, hogy értsek róla. Végre, miután cáfolt, mint a jövőendő idők kritikusa lép föl és jósol egy munkámról, melyet *még senki sem látott*, magam se, mert magamnál is csak óhajtság még, mondván: „ez jó lesz arra, hogy a szemek az egyezményes filozófiára forduljanak, minekutána ügyét Kőteles,³ Berzsenyi⁴ és Hetényi *süket* füleknek prédikálták.“ És minthogy a jövőendőléssel csakugyan kedvét tölthette, a kiöntött panasz és jóslat, mint felcődött szívgöres után, beáll az enyhültebb állapot, vége minden keserűségének.

Ami a legközelebb mondottakból ellenem kivethető, arra nézve csak azt jegyzem meg, hogy Szontagh Gusztáv úgy beszél, mint aki sértve érzi magát; s vádjával csak lelki állapotját árulja el, s nem ítélete alaposságát. Én amazzal semmit nem gondolok, hanem tekintem az utolsót és cikkének, mely az Új M. Múzeum 1857. IV. és V. füzetében 215—240. lapon jelent meg, lényegét, s megteszem a magam észrevételeit *először* arra, mi bennünket összekötésbe hozott; *másodszor* arra, mi szorosan a tudomány ügye.

Először is tehát Szontagh Gusztáv „Magyar filozófia“ cím alatti egy bölcsészeti cikket ír ellenem „vizonzásul“ az én „Hazai bölcsészet jelene“ című könyvemre. — Miféle irat ez az enyém: megmondja címe. Amennyiben „jelen“-ről szól, Szontagh Gusztáv, mint a bölcsészetben mai nap irodalmunkban egyik előkelő képviselője, igen könnyen útjába esett gondolatim járásának, s én megvallom őszintén, őt kímélni nem akartam s kimondám az előszóban, hogy írásom közben kettől lehetetlen volt mellőzni: „éles cáfot és polemikus hangot.“ Ez által jogot adtam természetesen mindenkinek, aki velem szóba áll, éles cáfra és polemikus hangra; és Szontagh Gusztáv csak jogával élt, midőn meg nem elégedve jelen, eddig úgyszólván egyetlen bölcsészeti dolgozatom elítélésével, jövőendőléshez lát és előre elkárhoztatja egy óhajtságban levő; talán soha meg nem születendő munkámat, ez isteni és — neveléses.

Nem akartam, megvallom, kímélni Szontagh Gusztávot, mert ő erre szintűgy jogot ada nekem, mint vőn magának akkor és sokszor, midőn az ideális bölcsészek ellen fölöttesek ízben írogatott.

Hasonlóul esvén utamba Hetényi mint Szontagh: azonkép bántam vele azon okból. Csak egyet kívánok figyelembe vétetni, azt, hogy „éles cáf“-nál többet nem akartam, és ha ez tán vérig hatott is, még azért nem lehet bírószóval reámondani, hogy „goromba, illődelmetlen“; egyébiránt minden szó goromba és illődelmetlen annak, aki érzi, hogy elevenjére tapintottak s a dolog nem tréfa. A polémiáknak éppen az a természetük, hogy mindkét fél igen könnyen hajlandó egymást gorombának mondani. Én fogom magamat óvni, hogy az irodalmi kiskorúság ezen hibájába ne essem.

Most visszanezék s nézetek Szontagh Gusztávval is a multba, hogy meglássa, mikép nekem okom és jogom volt úgy szólni ellene és Hetényi ellen, hogy akár gorombának mondjon. Igen régi dolog már, de, mert meg van írva, nem veszhet ki az irodalom történetéből, hogy Szontagh G. és Hetényi mennyiben és mi eszközökkel vitták a bölcsészeti tudomány szerencsését.

Mióta Hetényi magával elhitette, hogy ő „eredeti, saját rendszert“, Szontagh pedig, hogy „magyar“ filozófiát, s ketten együtt „magyar egyezményest“ találtak fel, csudálatos! egészen új hangon és fennhőjázva szólottak *mindig*, és vajmi különbség van az Új Tudtár második kötetében (Buda, 1837. 76—164. lap) megjelent pályairata és majd az Athenaeum 1841-ki folyamában közlött s erre következő dolgozatai között. Amaz elsöben Hetényi még csak küzdött valamilyen homályos sejtelmével az egyezményesnek és noha fiatalabb, de mégis eléggé komoly és szerény tudós modorban vitte a szót, de mikor az utóbbi (athenaeumi) cikkben ki merete mondani, hogy ő „saját eredeti rendszert“ talált fel, nem volt mértéke gögnek, deklamálásnak mind végiglen. Szintűgy járt Szontagh Gusztáv. Ő hasonlóul, mióta szerencsés azt hinni, hogy Vecsey győzedelmének sikerét az idealizmus ellen bátran felhasználhatja és egy epithetonban, mely talán csak történetesen szúratott a „Propylae-

³ Kőteles Sámuel (1776—1831) filozófiai író, nagyenyedi tanár. Kant, utóbb Krug követője.

⁴ Berzsenyi Dániel (1776—1836) költő. Erdélyi Berzsenyinek filozófiai munkáira gondol. („A religiók eredete és harmóniája“, 1813., és az 1833-ban az Akadémián felolvasott esztétikai tanulmánya „Poétai harmonisztika“.)

⁵ Vecsey József (1800—1855) filozófiai író, debreceni főiskolai tanár. A Hegel-vitában hegelistáink legnagyobb ellenfele.

umok" címébe, eleget vél tenni a „magyar" filozófia követeléseinek, páratlan fitymálással szól azon bölcsészet ellen, melyet *sohasem tanulmányozott*; mint önmaga önmagáról és Hetényiről is bevallja. Miről alább.

Hogy eme két tudósnak ellen az én „goromba" beszédeim némi jogosultságot nyerjenek, mondom tehát: Szontagh húsz év óta, azaz mióta *magyar* bölcsész, az idealisták ellen nem csinál egyebet, mint igen mulattató és elmés, de azért korántsem páratlan éleceket, és a közönséget annyira elkapatá, hogy igen örömet nevet, mi által nem az idealizmus, mint rendszer, hanem az összes bölcsészet, mint tudomány jött rossz hírbe közöttünk, partjára állván még az a szerence is, hogy olyan irodalmi férfiaknak élt körében, barátságában, kik noha nem sokat foglalkoztak a bölcsészettel, mindamellett nevelték az ő e részbeni tekintélyét. Értem az athenaeumi kört és ennek tiszteletre méltó állását akadémiában, akadémián kívül. — Ha valakinek tetszenék, módomban van kimutatni állításom alapjait. Szépek azok az ő leleményei ama kezdet óta, mikor az általános eszmei *filozófiára* (absolutus idealismus) szerencsés volt leírni a férfihoz nem illő „szófitéle" gúnynevet. (Propylaeumok a magyar filozófiához. Írta Szontagh G. A. M. T. T. 1. tagja, Budán, 1839, 103. l.); majd ugyanez az ő érdeme, hogy az eszmei bölcsészet ellen és a művelt Európának kedélyes álmélkodására fölfedezze a *kalmuk* tárgyilagosságot (Új M. Múzeum, 1850—1. VII. f.); későbbi korból övé ama páratlan ötlet, mely az ideális bölcsészeteket a hinduhoz hasonlítja, ki nem csinál mást, mint *köldökét nézi örökké*, s végre ő, aki fejékhöz vágja, hogy minden eszmeiségök mellett sem bírtak annyira menni, hogy avagy csak egy *szünyjoglatot teremtsek*. Ami efféle ötleteskedésen kívül irataiban található, csak éppen talaj, hogy annál szebben felpöcolhassa reá elmékedése mákvirágait.

Hetényi nem játszott ilyen ingyen neveltető szerepet az idealizmus bölcsészei ellen, de annál inkább hagyta magát elragadtatni vehemens beszédekre, melyek hangja korával együtt nőtt. Ő az idealizmus pártolói úgy mutatá be a világnak, mint akik „az élet szépségének aláásó bölcseleteket, hamis elveket, nézeteket hirdetnek, főleg olyanokat, melyek álmbuszot öltve egyedül üdvös alakban föllépni *szemtelenek*." (M. Akad. Értesítő, 1853. 68. l.) és oly filozófiát tanítanak, amely „minket a fölényel együtt a természetfölötti lények sorából a gépileg munkás lények alacsonyására taszít, minket önálló szabadságunk és erkölcsi képességünkől és így személyességünkől — eltörölve a jó és rossz közötti különbséget — *álnokul* megfosztani *nem irtózik*." És mondja továbbá mind egy lélekzettel: „itt (alkalmasint az akadémiát érti, hol magát szónokolni képzelte) ünnepelesen állítom és vallom, hogy az nem *tiszta irányú* Parthene, nem *tiszta jóakarátú* filozófia többé, hanem *undok* csábító Circe, ki Ulissz társait disznókká bűvölte, fensőbb életünknek és emberi méltóságunknak aláásó Fríne (Phryne).⁶ (Ezt meg sem magyarazzuk.) Hit, erény és örökélet a mi... főjavunk, és amely filozófia ezeket védeni nem bírja, *nem akarja*, az nyílt ellenség, ... maradjon, tartsa magának ál tanait." — Majd ismét: „nagy szükség van arra, hogy az emberiség legfensőbb érdekei felett örökös filozófia (azaz, hogy már az övé) az istentagadást semmi szín alatt — legyen az *spinozai* állománytani vagy *Schelling*-féle ugyanazonossági, vagy *Hegel*-féle általános idealizmusi alak, becsúsztatni ne engedje" (M. Akad. Ért. 1853. 64. l.).

Ha ezek után és mellett az idealizmus csak *herozstratusi merény, észkórság, lélektan* csoda, *szörnyű tévely, tébolydai kórház* címeket kap, hajlandó az ember megköszönni.

Hogy németországi hősei loptak-e ezüst kanalat, a fentebbiek után nem is kérdezzük.

Mondom tehát: Hetényi és Szontagh, kik csaknem egy időben találták fel ketten „a magyar egyezményest" éppen úgy, mint két természettudós Németországban a lögyapotot, igen régen beszélnek már a magok „eredeti, saját" égaljhoz és vérhez alkalmas bölcsészeti rendszerét, most „Propylaeumok" majd „Parthenon"⁷ stb. alatt, és írnak, írnak, de a jóhiszemű magyar olvasót utoljára is a kecségtetés előizénél hagyják mind örökké.

Mondom továbbá: Hetényi és Szontagh, hogy megerősítsék vagy legalább némi hitelbe hozzák a magyar egyezményest, nem tudnak jobb utat és módot választani, mint hogy néhány *német* bölcsészt unhatatlanul becsmérelnek, gyaláznak, *hazudtnak*, de soha nem cáfolnak. Különösen mi történik? Az, hogy Szontagh G. a „Propylaeumok"-ból nagy hirtelen áthurcolkodik a Hetényi által kitervezett „Parthenon"-ba és mindnyájunk meglepetésére valamennyi bútorra úgy odaillik, mintha mondva csinálták volna. Ez nagy szerencse. És megcsinálódik az egyezmény fejlődésének a története is. Minden oda mutat, hogy ez specifice oly magyar bölcsészet, mint a brandenburgiak Poroszországban a specifice poroszok.

⁶ Phryne, görög hetéra.

⁷ Hetényi János: A magyar Parthenon előcsarnoka. Pest, 1853. Szontagh Gusztáv: A magyar Parthenon alapjai, Pest, 1856.

Mindamellett az egyezmény biográfiája nem adatik elő egyformán. Hetényi, akit illet a feltalálás dicsősége, azt írja felőle: „ez az én eredeti saját rendszerem“ Szontagh azt, hogy Hetényi annak nem feltalálója, hanem csak kikiáltója. Inkább lehet Berzsenyit, Kötelest tartani annak, de utóljára ezektől is elvételik a palma és adatik Krugnak.⁸

Ennyit a rendszer genealógiájáról. Nagy feladat a tudománytörténet írójának kisütni: hol született hát ez a mai Homér.

Mondom folytatólag: Nálunk egy emlékezetes, valóban részvételt kisért irodalmi per folyt le az úgynevezett hegeli bölcsészet miatt az „Athenaumban“. A hegeli párt veszített. Miért, miért nem, a tudomány főbajnokai elhallgattak, s levonulván a térről, Szontagh és Hetényi alakja tünt fel diadali állásban. Jól van, ám vigyék a magokét; derék lesz, ha valami eredményt tudnak mutatni — majd! — A lehúzatott német bölcsészeket (Fichte, Schelling, Hegel) most már senki sem emlegette úgy, hogy folytatni akarná a vitát. Egy-két téveteg szó, részvét vala inkább a győzöttek iránt, mint támadás vagy kihívás új harcra. Ezt érzette Szontagh és beszélt Téreyvel per „amicé“. Bizton állíthatni, hogy nála ez időtájtban önhittség lépett az önértet helyére, s az volt a démon, mely miatt nem maradhatta Fichte-, Schelling-, Hegeltől. Ezentúl Szontagh ült legyen „kávécja mellett“, olvasván „öreg katoná“ az ő kedves „Allgemeine“-ját⁹ Szebasztopol veszedelmének idejében, akár írt legyen dr Magerről és a francia literaturáról, vagy az egyezményesről, mindegy. Könnyebben esett a lelkének, ha döfhetett rajtok egyet.

Szontaghnak, mint látszik nem volt elég nyugalma, lovagias önértete, hogy tudott volna hallgatni és nemesen mellőzni s a szegény németeket veszni hagyni. Ő addig beszélt, hogy földidézte a holtakat és most már kísértetet lát. Ezért mondtam én (A hazai bölcsészet jelene, 16. l.), hogy „holttesteken tombol“. Mindezek után Szontagh egy kis könyvet ír „A magyar egyezményes filozófiáról“,¹⁰ melyben magát, Hetényit igazolni, az egyezményest egyeztetni törekszik és a végeredményben oly igazságokra jut, melyek egyenesen az eszmei s pedig az általános eszmei bölcsészet (absolutus idealismus) tételei.

„A hazai bölcsészet jelene“-ben a XII. és XIII. szakasz állítja egymás mellé Schelling és Szontagh alapigazságait; akinek tetszik, megolvashatja. Tojás tojáshoz nem oly hasonló. Két száj mond ugyanazt. Mi volt természetesebb, mint így okoskodni: Uram fia! Szontagh húsz év óta csépel Schellinget, Hegelt, most meg oda lyukad ki, hová ezek jutottak. Egy lélekzettel az idealizmus ellen, másikkal mellette! Hetényi meg mire nem veti fejét! Olyakat fog Fichte, Schelling, Hegelre, minőket lehetetlen volna rájok fogni, ha valaha mélyebben tanulmányozta volna irataikat. — Gyanúm egyelőre magam előtt is rettenetesnek látszott, s nem vala kevesebb, mint egy Hetényinek az igazság keresése körüli őszinteségében, zárandoki buzgóságában kétkedni. —

Coûte qui coûte! gondolám, török szakad, éljen az igazság!

A vád, melyet felállítotték, írói becsületemet kockáztatá, és ha csakugyan helytelen, hitelem örökre oda van! De a gyanú rugalmas természetű, kivált, ha nem alapnélküli s én így folytatam: „hihetőség Szontagh is úgy ösméri Hegelt, mint Hetényi, vagy csak németországi ellenes bírálói, meg az Allgemeine, majd Heine¹¹ tekintélye, végre magyar szószólói és az athenacumi szerenésellen feleselések után, mert hogy magából ösmerné így, az lehetetlen. Csudálatos egy állapot! Mind Hetényi mind Szontagh váltig cáfolják Hegelt, Schellinget s mondják, hogy nem értik. Én meg azt nem értem, hogyan lehet azt cáfolni, amit nem értenek (A hazai bölcsészet jelene 109—110. l.).

Elképzelem, hogy e kemény szavak igen érzékenyen hatottak Szontagh idegzetére, s ha engem „goromba, illódelmetlen“ modorral vádol fölndulásában: tudom, mint értsem szavait. Valóban ilyen vádra nem igen van példa. Hanem jut mégis eszembe egy kis bohó történet, mely analóg ezzel. Valami ujdonságíró a színi céduláról, melyen ott volt a Megyeri neve is, bírálta az esti előadást és Megyerit, ki pedig megbetegedvén részt sem vón az esti játékban. Akkor ez igen mulatságos kis történetke volt. A lapoknak jól esett a kis botor esemény; a közönség nevetett. Mióta én a „magyar“ bölcsészet bajnokaira rámondtam, hogy nem ösmerik, mégis bírálják, kárhóztatják Schellinget, Hegelt, az ujdondász esete, úgy látszik, hogy nem áll egyedül. — Hogyan; megmondja Szontagh védelme, mely így liangzik:

„Hogy a német szemlélődő filozófiát nem ösmerte volna, elveire s eredményeire nézve teljesen, ez oly széles ismeretű tudósrá nézve, ki irodalmunk virágzó korában oly sok pályadíjt nyert, helytelen gyanúsítás... Sőt inkább, mivel Hetényi végire szokott járni az igazság-

⁸ Krug, Wilhelm (1770—1842) német filozófus, egyetemi tanár. Kant követője, utilisztikus, praktikus filozófiai szemléletével a magyar egyezményeseknél találkozunk.

⁹ Az Augsburger Allgemeine Zeitung.

¹⁰ Pest, 1855.

¹¹ Heine, Heinrich-nek az Augsburgi Allg. Zeitungban megjelent cikkeire céloz.

nak, alkalmasint úgy járt, mint én (Szontagh G.), kít Erdélyi úr hasonló váddal terhel, egyszerű, de feszült figyelmű átolvasása után a német szemlélődő filozofok jó munkáinak, tekintetbe véve elveiket és azoknak következményeit, már előbb azon meggyőződésre jutott, melyre a németek később, éppen csak a napokban, hogy tudnillik, „ahol nincs, ne keress!” (Új M. Múzeum, 1857. IV—V. f. 224—5. l.) „Tüzetes tanulmány tárgyául (tárgyává) — írja ugyanott —, kiki jó lélekismerettel csak azon munkákat teheti, mikből (melyekből) valamit tanulhatni remél. Mindent senki sem olvashat; olvassa tehát a kapható legjobbat, s azt tegye tanulmánya tárgyául“ (mint feljebb tárgyává).

E védelmet olvasva lehetetlen volt meg nem döbenni s kérdeni magamtól: így szokott az igazságnak végire járni Hetényi és Szontagh? Ennyi rosszra nem voltam elkészülve. Most már tudom, mint járnak végire az igazságnak a magyar bölcsészet jönevű, sőt elsőrangú képviselői. — Ők, Hetényi és Szontagh, úgy járnak végire az igazságnak, hogy egyszerű, de feszült figyelmű olvasás nekik elég a német szemlélődő filozofok elítélésére, hűsz esztendőn át folytonos gyalázására.

Nekik elég tudni az elveket és eredményeket; ez nekik teljes isméret; tüzetes tanulmány tárgyául (tárgyává) jó lélekismerettel úgy sem tehetik minden munkáikat. Kérdés: minő lélekismerettel tudják hát elítélni.

En eme híres védelemre azonnal megteszem a magam megjegyzéseit; hanem addig is magoknak Szontagh barátainak és elvrokonainak ítéletére támasztom az ügyet, mondják meg: véd-e vagy inkább vád ez önmaga és Hetényi ellen? Egyszeri olvasás, alkalmasint bizonytalan kifejezés szabatos állítás helyett, jó lélekismeret, de nem tüzetes tanulmányozás, mindamellett annál hangosabb legyalázás! — Itt algha el nem hagyta Szontaghot eszélyessége. Hígygem-e, hogy erősebb okait, a huszonnégy fontosakat utóbbra hagyogattja? A fegyver, mint látszik az ő kezéből kiesett s megállott a földben; legalább engem nem talált. Ez nem jó jel. Valaki meg fog halni!

Nézzük a védelmet. — Hetényi, mond Szontagh, ösmérte a német szemlélődő filozófiát. — Azonban nem a német szemlélődő filozófiáról van szó általánosan, hanem különösen három névről: Fichte, Schelling, Hegel. Bizonyítja Szontagh úr, hogy ezeket ismérte Hetényi, és írja: H. ösmérte Fichtét, Schellinget és Hegelt; különben állítása semmi. Vagy ha nem; akkor ő az egész német spekulatív bölcsészetet csak eme három névre szorítja, oly irodalmi járatlanság, aminőt róla fölteni sem akarhatok, levén Németországban az ő tudtával is akár háromszázhárom az említettekén kívül. Ezeket Hetényi mind ösmérhette és bátran el is ítélhette volna „alkalmasint“, de ő Fichtét, Schellinget, Hegelt szidta bizonyosan, ámbár, hogy valóban ismérte volna, mind nem sül ki Szontagh alkalmasintféle tételéből. En azt mondom: Hetényi nem evett ananászt, szentjánoskenyeret, bodzfabogyót; Szontagh így felel: Hetényi evett gyümölcsöt. Nekem szilva, körte, alma kell, Szontagh gyümölcsöt ad, mely nem szilva, nem körte stb. Furcsa egy észjárás!

Hetényi, folytatja Szontagh, ösmérte a német szemlélődést elveire és eredményére nézve teljesen. — Ha ennyiből áll a teljes ösméret, úgy a légy is madár. — Egy öreg urat ismértem, aki nagy jártasságot igényelvén a bibliában, mikor vénségére már nem járhatta templomba, úgy vőn részt a szentbeszédben, hogy elmondatta magának miről papolt a pap? Megmondatván az alapigék, neki több sem kelle, hanem öntetszéssel mondá: elég nekem a textus, tudom már mit beszélt a pap. — Pedig nem tudta, nem tudhatta. Hanem, van egy még régiebb öreg úr: Arisztotelesz, aki tanítá, hogy a tudomány elve még nem a tudomány, és az elveket könnyebb megismérni, mint a megmutatásokat. Az eredmény már attól függ, hogy van keresztülve az elv. Így szükséges ösmérni azt, mi az elvből foly és amint előáll az eredmény. Ezek együtt adják a teljességet; a teljesség rendszer. Teljes ösméretet csak rendszer nyújthat. Elv és eredmény puszta kezdet és vég, mely közé esik a derék közép. Ama kettőt meg lehet tudni Heinetől, az Allgemeinéből, de a rendszert csak magából Fichte-, Schelling- és Hegelből. Ez a kérdés veleje, ezt nem tudta Hetényi Szontagh bizonyítása szerint is.

Honnan állíthat Hetényi felől Szontagh és hogyan felelhet be érte ily nyomós ügyben és nehéz vád ellen: nem kérdem. Elég az, hogy felel érte bona fide. Ez a bona fides neki igen könnyen esik. És mert Hetényi annyit „pályadíjat nyert“, reá nézve helytelen gyanusítás, hogy nem ösmérte volna a német szemlélődést. — Ha ez a pályadíjnyerés oly nagy fontosságú, akkor Szontagh úr, nem nyervén annyi pályadíjt, reá nézve talán nem lesz oly igaztalan, helytelen a gyanusítás. — Ez is megtörtént; biz én gyanusítottam Szontaghot is, és mit kell hallanom! Azt, hogy Hetényi csak alkalmasint, tehát nem valóban járt úgy, mint ő, ki egyszer átolvasva a német szemlélődő bölcsészek főmunkáit, tekintetbe véve elveiket és azoknak következményeit, félre dobta, tüzetes tanulmány tárgyává „jó lélekismerettel“ nem tehette. Tehát Szontagh itt magáról „valóban“, Hetényiről csak „alkalmasint“ beszél s hozzá elő védelmet. De a német szemlélődő bölcsészek alatt itt sem lehet Fichtét, Schellinget,

Hegelt érteni, azaz Szontagh most is gyümölcsről beszél, mely sem alma, sem szilva stb., az ő „valóban” tett állítása, önvallomása nem ér többet, mint a Hetényiről való „alkalmasint”. — Azonban hát ők nem tették, nem teheték tüzetes tanulmány tárgyává eme bölcsezetet, vajjon mehet-e ez? Miért ne mehetne! Nekik szabad volt nem ösmerni ama három tudóst, ez jogukban állott; hanem ösméret, búvárlat nélkül elítélni, legyaláznai, ez ami nem lehet, ez ami nem szabad, ez ami nem fér össze az írói becsülettel, az igazság keresésének őszinte buzgóságával, a tudománynak szent és komoly szeretetével.

Gondolom itt megint marcona képet lát rajtam Szontagh Gusztáv, de én azt nem bánom. Elmondám, ami bennüket összehozott; s ez volt az *először*; most következik a *másodszor*.

Úgy ígértem, hogy a tudomány ügyében is fogok egy pár szót tenni. Eleve figyelmeztetem azonban az olvasót, hogy eszemben sincs Szontagh ellen talán igazolni a német eszmei bölcsezeteket, különösen Fichtét, Schellinget, Hegelt; eszemben sincs lerontani Szontagh egyes állításait, melyeket ő csak másoktól: Heinétől, az Algemeinéből hallott és tud az eszmei bölcsezetek felől. H. hetőleg ez okozta, hogy a híres hegeli vita után elhallgattak az eszmeiség barátai, mert belátták, hogy Szontagh és Hetényi vágásai csak találmány ejtett vak vágások, s magokra hagyták őket vesződni az ördöggel, melyet a falra festettek.

Mint „tüzetes tanulmány nélküli, mégis jó lélekisméretes” bírálati észrevételeket, állításokat jegyzem ide Szontaghnak nem legújabb, de mindig alaptalan és hamisan idézett egyes tételeit különösen Hegel ellen. Írja Szontagh: „Erdélyi úr, mint a közönség tudja, az azonsági rendszer szószólója, különösen Hegel követője. (Hogy ezt mondhatná Szontagh, legalább is kellene tudnia, mit tanított Hegel.) E filozófiának már keletkezése óta (jó hogy nem keletkezése *előtt*, mint Szontagh e'íté. te már az én még ve'őben lévő munkámat!) szemére lobbantott (Heine, az Algemein e'álta!?), hogy az életet tekintetre nem méltatja, a valóságtól elvonul, a szemlélődés elméleti körébe belébüvöli magát”. — „A német szemlélődő filozófia tisztán előleges úton szerkesztlvén a mindenséget — embert és világot (talán csak szunyoglábat?) tekintetre nem méltatta a valóságot (Wirklichkeit) s az életet, emellett a Schelling—Hegel-féle a gondolkodás és tárgy azonosságából, mint fő elvéből indulván ki, minekutána ezen képzelt azonság öntudatunk tanúságával ellenkezik, s az emberi észről (ész által) nem gondolható: annyira belebüvölte magát érthetetlen szóba és terminológiába (ezt Szontagh tüzetes tanulmány nélkül mondja ily folyólag, mintha írva volna előtte!), hogy a magyar filozófiának végre ki kellett a ferde irány ellen kelnie”. — „Spinoza abszolút állománya szintűgy megsemmisíti a világot, mint Hegel közvetlen vanja”. (Szontagh nagy V-vel írja, de minek?) „A közvetlen VAN (Szontagh itt már az egész szót nagy betűkkel írja de minek?) Hegelben nyilatkoztatta ki utolsó filozófiai bölcseiségét.”

Bizonyos, már igen bizonyos, hogy Sz. nem ösmérte Hegelt, s nekem módomba esik az olvasót irodalmunk igen tisztelt férfiira emlékeztetni, hogy Fejér György, Tarczy, Horváth Cyrill, Szilasy János, Purgstaller József, Térey, Bocsor István, Györy Sándor¹² (hogy másokat is különösen a hegeli pör és párt egykori szószólóit elhallgassam) csak mégsem oly könnyelmű férfiak, hogy ilyen Szontagh—Hetényiesen örült beszédeknek hódolnának: sőt ha előtte egyetlen pártolóhang sem szólal meg az eszmei bölcsezet mellett, Szontagh legújabb önvallomása elég tanúság s megölő vád önmaga ellen. Van e még szükség reá, hogy én cáfolgassam vagy hitelét, tekintélyét ez ügyben lefogadjam? Ő többé nem illetékes. Igen, de erre így szól Szontagh: „tehát bebizonyította Erdélyi úr, hogy tárgy-észrebevés nélkül, tisztán a priori, tárgyas ismeretet lehet képezni.” — Én erre válaszolom: „Nem!” — Sőt többet mondok, nem is fogom bizonyítani, de még előbb megjegyzem, hogy ráfogásokkal nem hagyom magam elfogatni. — Nem az a kérdés, hogy mit lehet képezni, mit nem, hanem az, hogy „mit tanít Hegel”.

Szontagh állítja, hogy Hegel szerint „tárgyészrebevés nélkül tisztán a priori lehet tárgyas ismeretet képezni.” Proba incumbit asserenti.¹³ Így Szontaghton a sor bebizonyítani, hogy Hegel csakugyan azt tanítja. Ez a kérdés veleje, nem más. Tehát csak tessék a szó végére állani, és nemcsak jó lélekismérettel, hanem még tüzetes tanulmányozás után is bizonyítani; de míg ezt nem teszi, addig minden beszéde, ha még oly alaposnak, nyugodtnak mutatkoznék is, csak pusztá beszéd *sine ira & studio*. — Jó, hogy nem mondja Sz. Hegelről, mint Jakobi írta egykor Mendelssohn¹⁴ Spinozáról: „Kennst du den Hund Spinoza?”

¹² Századeleji paptanárok, Hegel tanait ismerték és tanították.

¹³ A bizonyítás annak a kötelessége, aki állít valamit.

¹⁴ Jacobi, Friedrich (1743—1800) német filozófus, Erdélyi Jacobinak „Über die Lehre, des Spinoza in Briefen an Mozes Mendelssohn” (1785) c. művéből idézett.

¹⁵ Mendelssohn, Mozes (1729—1786) német filozófus, Lessing barátja.

Hogy Szontagh és Hetényi nem ösmerik s hanem minden nem ösmerés dacára annál tüzesebben (noha nem tüzetesen) bírálják Hegelt, minden szavok elárulja. Szontagh védvén Hetényit a *real* kategóriának általam tett megrovása ellen, midőn azt H. világra, istenre egyiránt alkalmazta, így felel be Hetényiért: „Hetényi a *real* szót a lét (Sein) értelemben vette. Ha van létező, létezni kell okának is. Ha létezik föltételes világ, létezni kell feltétlen okának is, istennek.

Mit mondjak ez okoskodásra tartalmilag? Ez először tautológia: ha létezik a létező (mintha mondanád: ha eszik az evő, ha alszik az alvó) kell lenni okának is (ép úgy, mint ha alszik, kell lenni álmának, és ha eszik, eledelének). Itt igaz van Szontaghnak; ez az okság elve volna, de minő okság? Van reál világ — mondja Hetényi — van, kell lenni reál istennek! De itt az isten nem különb oka e világnak, mint gabnaszem, mely tavaly elvetetett, az ideinek. Azzal nincs oly igen csudálatra méltó igazság fölfedezve az egyezményes által, sőt amennyiben Szontagh a zárolásba (syllogismus) egy új terminust (föltétlen) lop be, okoskodása másodsor formailag is hamis. Ha van *reál* világ (ha van *föltételes* világ), kell lenni *reál* istennek (kell lenni *föltétlen* okának, istennek).

Hetényi okoskodása szerint a Szontaghnak is így kellene lennie: ha van föltételes világ, kell lenni föltételes okának, istennek is. Vagy megfordítva: ha van föltétlen világ, kell lenni föltétlen okának is. Nemde, hogy ez a legmerőbb tautológia; mely éppen oda megy ki, hová Szontagh egyezményes alaptétele: egyezik az egyező, a Kirchenparadé Kirchenparadé.

De ez nekem mellékes dolog, hanem én tulajdonkép azt akarom értésére adni Hetényi—Szontaghnak, hogy Hegel a *real* kategóriát a logika elején, különösen az Enciklopediában (Sechster Band, Berlin, 1843.) a bevezetések után a 181. lapon oly alaposan értekezik, hogy teljes joggal hivatkozhatik s támaszkodhatik reá az egyezményes is, *először* azért, hogy ne essék annyi szóforgács a „reál, való, valóság” kárára Hegel ellen, másodsor azért, hogy kitétszenék, miszerint ők csakugyan olvasták az első egy-két §-on kívül az 5—6. szakaszt is. Az ideal és reál fogalmának egymáshoz viszonyítása majd (a 190. lapon) legott megcáfolná az ő „tüzetes tanulmány” és könyv nélküli mendemondáikat. De ők nem mentek el még addig. Hanem tudják az elvet és eredményt. Nem voltak a templomban, de tudván a textust, ergo — azt is tudják: mit beszélt a pap. Quasi vero!

Ilyen kézzelfogható vakmerőség ellen tudományosan küzdeni az erkölcsi lehetetlenségek sorába tartozván, az értelmes olvasó el fogja nekem nézni, ha Szontaghot cáfolni most ezúttal és minden úttal nem cáfolom. Már az, hogy Hegelnek *van* fogja őt cáfolni és keseríteni. Mert keserűségének kell tulajdonítanom irata izgatott folyását, ellenem való kitéréseit csak azért, mert azt hiszi, hogy én Hegel mellett az egyezményes hátrányára küzdök. Ezt ő hiszi, ám higgye! Annál fogva így keseredik el: Erdélyi úr polemájában az egyezményes filozófia ellen, munkája egy bizonyos helyén, melyet idézni nem akarok (igen kár!) kiugrik az elméleti vitaközség kerékvágásából s gyanúsításokra „*vetemedik*”. — Röviden felelem. Ha Szontaghot el nem hagyja nyugalma és ha meg nem szokja nevetetéssel vívni a tudomány sorsát, most e komolyabb irata folytán könnyebben esik vala végire járni az igazságnak. Idézem hát én könyvem 140. lapjárul a következőket: „Az egyezmény mint önúti és saját módú keresése az igazságnak, ám virágozzék és fejtsse is magát lehető emberi szépségben, tökélyben közöttünk, mikoron bizonyosan meg fogja érdemelni az irodalmi előismerést, de a legszentebb érdekek: vallás és állam feltésének aggodalmaival táborozni körülötte az igazságkeresésnek más módjainak rovására s mintegy közvetve a hatalom éberségét, őrizkedését zaklatni föl kiválólag az eszmei bölcsészet ellen: hogyan lehet komoly férfiak szándoka, megfoghatatlan.”

Látszik e szavakból, uram, hogy az egyezményessel semmi bajom, hanem bajnokaival, kik „jó lélekösmerettel, tüzetes tanulmány tárgyává” nem tevén, sőt el sem olvasván Hegel s, a többiek főmunkáit: mégis álnok, szemtelen, undok, csábító Circe, Frine, contra címet aggatnak reá és reájok s tudományukra, mely „istent tagad, erkölcsi életet, államot megront”, és mindent, ha mi még ezeken kívül szent is.

Az én beszédem egyrészt, előismerése az egyezményesnek, mit Szontagh egy világrt sem vesz észbe; másrészt komoly emlékeztetés az egyezményes urakhoz, hogy valahára eszméljenek, vagy igazán, ha már egyszer Szontagh úr megtanított a szóra, nem annyira a „vetemedés”, mint a „vetemedésnek” fölleplezése.

Az idő, melyben ő és Hetényi az eszmei bölcsészet ellen olyan vehemens és gyarló beszédeket tartottak, és az idő, melyben én szólottam, mindent megmagyaráz és e részben helyzetünk senki okoskodása, keserősége miatt meg nem változik.

Szontagh egyébiránt nagyon szívesen látszik súlyt fektetni az időre, s tetszik magának amaz ötletben, hogy Németországban „*túl vannak már Hegelen*” sőt tanait „a verebek is csiripelik a házfedeleken” és teljesült az ő jóslata, melyet Propylaeumaiban nyilvánított! felőle, hogy bukásnak indul, mihelyt róla a homály fátyola levonatik. Ez a hely is tanúként lép föl Szontagh ellen, hogy nem ösméri Hegelt. A hegeli rendszer, noha már a verebek

is csiripelik, itt nem nagyon csiripeltetik, hanem annál jobban félreismertetik. Hiszen az éppen abban nötte ki magát egészé, hogy valamennyi előtte való filozófot és rendszeri egyaránt felfogott, méltatott, a maga helyére fokozott anélkül, hogy valahol a megállapodás határát kítűzte, a szellem fejlődését megkötötte volna. Őneki a jövőndő emberrnyom, úgy meg fogja hozni a maga filozófiáját, Isten, lélek, világ felfogási módját, a szép, jó, igaz tudományát, mint a görög világnak megnyilatkozott az Sokratesz-, Plato-, Arisztoteleszenben. az újabb időnek Spinoza-, Kant- és Schellingben; következőleg ugyanazon világnézet szerint ő nem felejtette, nem tudhatta, nem is tudta ki magát eme nagy eszmemozgalomból, mert mikép túlment a világ Platón, Arisztoteleszen, Kanton, úgy kellene hinnie, és hitte is, hogy túlmegey ő rajta is.

Micsoda új dolgot vél Szontagh állítani Hegel, mint korszak alkotó bölcsezt, vagy ellem, mint egyik hazai szószólója ellen? — Igenis! Hegellel nem köttetik meg az eszmeiség fejlődése, folyása, mint nem köttetett meg a költészeti világ a legnagyobb költők kidőlttével, elavulásával. Sőt amennyiben a bölcsezt, mint tudomány formája nem jár annyi külsővel, mint a művészeti, csak annál szabadabb, annál könnyebben újulhat.

De ha valaki egész győzelmi lármával elkialtaná magát: túl vagyunk már Shakespeareen. Goethén, túl Spinózáan és Kanton, Schelling és Hegelen: kisebb költőnek mutatkoznék e Shakespeare, bölcseztnek Kant, mint aminő, s egyszersmind nem azt adná e tudunkra, hogy neki a bölcsezteti igazság terem, mint az idej vetés. Hegelnél a bölcsezteti tudalom egy nagy folyamat ír le Thalestől Schellingig, melybe a korok tudósai egyenként folynak be szellemük adalékával; s bárki mit beszél: ez valami szép tudomány, és a „Geschichte der Philosophie“ Hegelnek nemcsak úttörő, hanem egyetlen munkája is, mely rendszerének a diadalt a történeti felfogást, a becset minden időkre biztosítja. Ezeket nem tudva Szontagh egész divaturacsi fitymálással pattantja el ujját, hogy „Hegel filozófiája nemcsak a legújabb. hanem igazán a legrégibb, Thales előtti keleti filozófia“. Jól van, de az újabb Fichte ellenkezőleg így szól rendszeré felől „das zunächst vorausgehende (Hegelsche) System“ (Grundzüge zum Systeme der Philosophie, III er Abteilung, Erster und zweiter Teil, Heidelberg. 1846. 35. lap). Egyébiránt az azonsági bölcseztnek, melyet Szontagh már Németországban is alászállottnak hirdet, szintén nincs mélyebb, tisztább, nemesebb védője Fichténél, sőt éppen Fichte az a kivehető nagyság, kiben a bölcseztet Schelling—Hegel óta nyomós lépésre bátorulva, új alakulást, fejlődési mozzanatot képez.

Halljuk tehát, ha nem untatom az olvasót, mit tart Fichte (az ifjabb) Schelling, Hegel felől. „Ez a kérdés, mond ő idézett munkája 14. lapján, mi az alapja az ismerés és lét. az igaz és valódiság belső egységének? Ez a tulajdonképpeni első és jellegzetesen metafizikai probléma... Eme probléma legegyszerűs és legutóbbi megfejtése oda ment ki, hogy a lét és ismerésnek belső, lényegi hasonlósága állítatik; vagy röviden az alanyi és tárgyilagos azonságának tana, az azonsági rendszer álláspontja az, mely ama kérdésre a maga egész világnézetében teljes érvényű feleletet ad. Egyszersmind ki van benne mondva történetileg a jelenig elért spekulatív öszműveltség rövidlete, az, mi felett, bátran elmondhatjuk, csak ma jött tisztába és maradó bizonyosságra a bölcseztet. Eppen annak tudományos kereszttülete az eddigi Schelling—Hegeli bölcseztet. A Schelling által alapított és Hegel által kivitt általános eszmeiségnek elhatározó ismeténye (Erkenntnistat) volt kimutatni, mikép minden lét (a természet) magában már ész, okszerű, tárgyilagos fogalom, s éppen ezért hathatja s ösmérheti meg a tudás, mivel belső természetileg már fogalomszerű és számára már készen áll. Valósággal előlezen (a priori) vagy magából ösméri meg azt törvényiségében. mert a bennök (az ész és természetben) lévő törvényiség lényegben ugyanaz: egy törvény az észnek. Itt az ösmérés ama problémája valóban, azaz teljesen általános módon van megoldva; felelet rá az egyetemes világnézet, melybe az fölvetetik. Az egyetemes ész, mely által minden létez, az emberi szellemben és ennek ösméreti cselekményeiben valódi elősmertésre emelve; a hatványozott észszerűség, mely ott van mindenben, a tárgyilagos fogalom. magának alanyi tudására jut el benne; s ez találtatott egyúttal eredetül minden tudomány. nak, lehetségeül egy legmagasb mindent átölölőnek, a bölcseztetnek.“

Nehezen fölvehető, hogy jobban ismeré Szontagh Hegelt, Schellinget, mint az ifjabb Fichte — az a Fichte, ki a Szontagh kedvelte Ulricivel¹⁶ régóta egyesülten ad ki egy folyóiratot (Zeitschrift für Philosophie und Philosophische Kritik; Herausgegeben v. dr J. H. Fichte, Dr Herman Ulrici und Dr J. U. Wirth), mit csak azért hozok fel, hogy Ulrici bizonyoságát Schelling—Hegel ellen, Szontagh által felhasználva, nem fogadhatni el teljes érvényűnek. Fichte is cáfolja őket elégszer, de el is ösméri, mint a bölcseztetnek nagynevű rend-

¹⁶ Ulrici Hermann, német filozófus, Hegel rendszerének bírálója. 1847-től Fichtével (Imn. Hermann) együtt adják ki a „Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik“ c. folyóiratot.

szeresítőit. Ha tehát Sz. Schelling—Hegelt teljesen letűntnek hirdeti, vagy letűnésüket valamely nyomtalan elveszésnek hiszi: fölötte csalódik. Schelling—Hegelt csak az a sors érte, mely minden előttük élt — és fog érni minden nyomaikba lépendő — bölcsészeket. Hanem, ami az én vitalközösömnek Schelling—Hegelre fektetett súlypontját illeti, és amiért Szontagh szemében az elmaradottság vádjá alá esem, az a fentebbiek szerint éppen a *történeti álláspontnak tüzetes kijelölése*. Schelling, Hegel alkottak, mikép „A hazai bölcsészet jelene” 162. lapján mondom, „egy új emeletet a tudomány emeletén, ezt kell meglaknunk, megerősíteni, hogy tovább építhessünk”. — Továbbá: „láthatni ugyan mai nap is némely nyomokat, de korántsem új, hanem csak megújított kezdettel. Az eszmeiségnek sikerült a rendszerbe ömlés” stb. Schelling—Hegel által. Ezeket beszélem én és Szontagh még sem látja, hogy nem vagyok lekötve Hegelhez vagy valamely névhez, hanem tulajdonkép csak nézője vagyok az időknek, a tudomány idők szerinti alakulásának, fejlődésének, most az eszmei, majd az anyagi oldal túlnyomóságával és amit meggyőződésembe felvettem, kimondom minden melléktekintetek nélkül.

Koránsem magáért, mint örök időkre kikerekedett s megállapodott bölcsészetért vagyok én ezek szerint pártolója Schelling—Hegel rendszerének, hanem az okból, mert ez a rendszer a kulcs a mai bölcsészethez. Nélküle senki sem fogja érteni a kor filozófiáját. Sőt az a csudálatos, hogy a jelen idő bölcsész iskolái, mind a hegeli rendszer megalkotása után vönek új kezdetet; és én úgy tudom, hogy Szontagh is hányt szemére ama rendszernek olyan vádakát, hogy a materializmus benne leli támpontját; mint ellenkezőleg a legmagasb idealizmus is örömet mutat reá, mint atyjára: eszerint annál inkább kulcsa valamennyinek.

Igy foly és alakul én előttem a bölcsészet sorsa, élete, története. Szontagh jó darab idő óta áll résen a hegelizmus ellen s bizonyosan sok elmét tántorít meg irányában s már-már végképpen kiszorítá befolyását tekintélyes állásával. Én pedig azt mondom: ne állj résen uram, nem ördög az s különösen nem oly ész elleni szörny, mint te mondog évek óta, ámbár erre jogod nincs, mert nem ismered. Látod, a hazában annyi őszinte barátja, tisztelője van, ellenkezőleg te, magyarnak nevezett bölcsészettel követőre nem találva, egyedül állsz. És mondom: míg a filozófia új alakulást, biztos irányt nyer és ha már csakugyan magyar bölcsészetről van szó, fogadjuk el az idő intését s legalább tudjuk meg, miképpen volt eddig a bölcsészet hazánkban. Ez fogja megállapítani a magyar bölcsészet jogosultságát, nem a hatalomszó és rámondás, hogy ez, mert egyezményes, éppen azért magyar, utóbb meg kiviláglik, hogy Krug az apja.

Ez volt röviden az én könyvem alapeszméje, melynek kivitelében adatokkal, idézetekkel, okoskodásokkal kelle élnem. Ha Szontagh ellen ütött ki az eredmény: az nem az én hibám. Az a dolgok rendi, melynek a történeti felfogás szerint hódolni tartozunk. Hozzon a jövő bármit, én hitet vallottam a bölcsészetben, én megállom azt és kész leszek védeni mindenkor úgy, amint tőlem emberi gyarlóság mellett némi készülettel, alaposítással talán, de jó lélekősmérettel, s a tudományosság iránti epedéssel bizonyosan telni fog.

Hogy Szontagh könyvemem nem igen tisztelte meg nyugalmas, egészbe ható figyelmű átolvasással, onnan látszik, hogy amaz irányeszmére rá nem akadt, sőt ártatlan javaslatomat, a még nem is született gyermeket, elég meggondolás nélkül, a jövődönék denuncziálta. Én erre nézve is tudnék valamit mondani, de hallgatok és megnyugszom amaz öntudatban, hogy nemzeti tudományos műveltségünk körül nekem is van jogom hivatkozni olyanra, mi Szontaghot jövődőlésében jelenleg már cáfolja, keseríti.

REJTŐ ISTVÁN:

THURY ZOLTÁN LEVELEI KOVÁCS DEZSŐHÖZ.

A Román Népköztársaság Tudományos Akadémiája Kolozsvári Fiókjának Levéltára, a volt Erdélyi Múzeum Egylet könyvtára Kovács Dezső hagyatékában 73 Thury-levelet őriz. A levelezés Thury Zoltán és Kovács Dezső meleg barátságának emléke. Barátságuk már diákkorukban, a kolozsvári Református Kollégium falai között kezdődött. Kovács Dezső négy évvel volt idősebb írónknál. Kollégiumi tanulmányai után beiratkozott a kolozsvári egyetemre. 1891-től segédtanár, majd 1893-tól tanára és végül 1910-től haláláig (1936) a kollégium igazgatója volt. Tanári pályája mellett maga is írt. Novellái, elbeszélései